

1923 Mübadelesi'nin Tarihsel Sorunları Üzerine Düşünceler

Bir Destan ve Sözlü Tarih

E V A N G E L I A B A L T A - H E R K Ü L M İ L L A S

Küçükasya Araştırmaları Merkezi'nin (KAM)¹ araştırmacıları tarafından kayda geçirilmiş olan Gelveri'li² seksen dokuz göçmenin anılarını içeren dosyaların içinde topu topu onaltı sayfa olan ve Karamanlıca iki şiir içeren bir kitapçık bulundu. Ozanın fotoğrafını içeren ucuz kâğıttan pembe kapakta Yeni ve Eski Karvalis (Nazianzu) Şarkuları, Kosmas Çekmezoğlu diye bir başlık vardır. Başlığı taşıyan bu kapakta ayrıca bu "destan"ın 1923 ile 1935 yılları arasında yazılmış olduğu da belirtilmektedir. Bu broşürün yayın yılı belli değildir. 1935 yılında ya da bu tarihten hemen sonra Kavala'da yayınlanmış olabilir.

İlk oniki sayfada, 72 dörtlülük bir şiirde, Gelveri'nin Ortodoks halkının zorunlu göçü, atalarının topraklarından çıkarılmaları, yeni bir vatan gidişleri, nihayet Kavala yöresine, kentten sekiz kilometre batısına yerleşmeleri ve günümüzde büyük bir gelişme sergileyen köyleri Yeni Karvali'nin kuruluşu anlatılmaktadır.³

Bu broşür 1996 yılı içinde yayımlanacak olan Karamanlıca bibliyografya ekinin III. cildinde yeracaktır. Elinizdeki bu çalışmaya girişmemiz,

bu destanın edebiyat açısından ama özellikle "resmi tarihin" kaydetmediği Nüfus Mübadelesi tarihinin kimi çok ilginç ve bilinmeyen yanlarına ışık tutması nedeniyle de bize çok ilginç görünmüş olmasından dolayıdır. Nüfus Mübadelesi konusundaki bibliyografyaya, bu konudaki gerekli araştırmalara ve eldeki kaynaklara aşağıda değinilecektir.

Önce Kosmas Çekmezoğlu'nun Karamanlıca destanını, Türkçe harflerle sunuyoruz. Özgün dile bağlı kaldık ve sözcüklerin "İstanbul Türkçesi" telaffuzlarını vermeye çalışmadık. Örneğin, braktık (bıraktık) dova (dua), endik (indik), yare (yara), eklisiya (kilise), göğde (gökte), kabana (kampana), haraba (harabe), kol (kul), vapor (vapur), Pirea (Pire),

hasiret (hasret), zevalli (zavallı), ahali (ehali), endik (indik), heman (hemen), içün (için), ehtiyar (ihtiyar), kuzusu (kuzusu), gazetalar (gazeteler), acap (acep), virdiler (verdiler), hâle (hâlâ), kefin (kefen), ağlatıyon (ağlatıyorsun), Stambol (İstanbul), hatire (hatıra), hemşire (hemşehri), buba (baba), hançar (hançer), mizar (mezar), geyindi (giyindi) gibi sözcükleri değiştirmedik. Karamanlıca'da edilgen fiillerin pek kullanılmadığını görüyoruz: başladı (başlandı), бүрдү (büründü). Karamanlıca ağız belirgindir: Bizi acı (bize acı); zehiri battık (zehire battık). Ses uyumunun sağlanması için de kimi zorlamalar görüyoruz; kare (kara) gibi. Yunanca sözcüklerde açıklanma gerekmektedir: "ikona", kutsal tasvir, "lipsano", kutsal naaş demektir; "enesi iğnesi", Yunanca ve Türkçe aynı sözcüğün tekrarıdır, "enesi" iğne demektir. Kimi ek açıklamalar da dipnotlarla verilmektedir.

Dizeler biçiminde oluşan bu anıları başka göçmenlerin üç ayrı anılarıyla tamamlıyoruz. Bu anılar da KAM'nin arşivinden olup 1982 tarihinde yayımlanmışlardır.⁴ Bu metindeki dipnotlar bizimdir.

Kosmas Çekmezoğlu'nun Destanı

Konya Aksaray'ı Gelveri karyesi
Yeni mekânımız Çınarderesi⁵
Düştüğümüz derdin yoktur çaresi
Asla iyi olmaz Feleğin yaresi.

Gelveri'ye geldi birden bir emir
Yaktık ikonaları eyledik kömür
Dayanmaz yürekler olsa da demir
Çok günler görürüz var ise ömür.

Gelveri'deydi günlerden o gün
Sökülmüş bağlar ekilmiş tütün
Yıkılmış evler harap olmuş
büşbütün
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Kapattık mektebi, eklişiyaları
Çalınmaya başladık kabanaları
Mezarlara gömdük ikonaları
Orada braktık ana ve babaları.

Okumaya başladı yol duaları
Teslim ettik muhacire evi bağları
Erittik yürekte olan yağları
Çoğunun evinde kaldı malları.

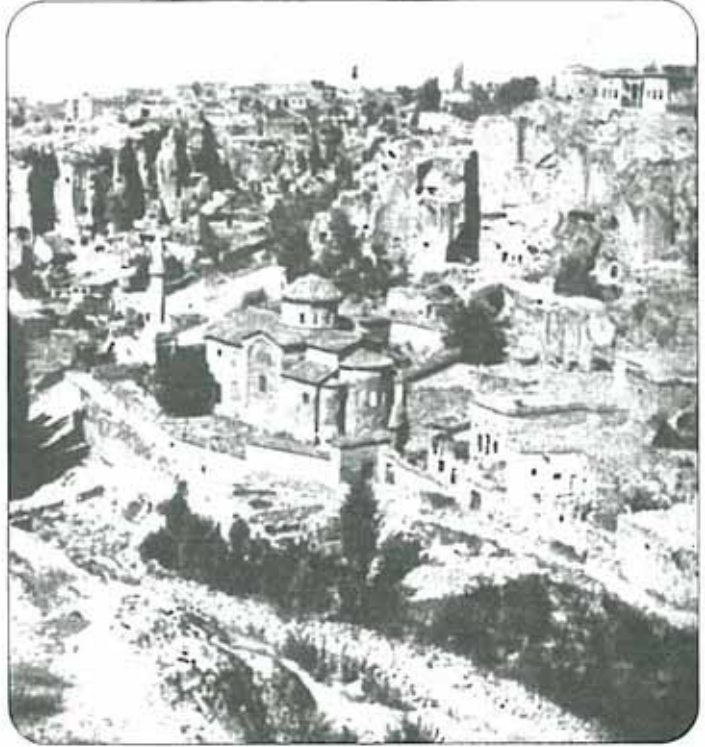
Pevra gediğinden aştı muhacir⁶
Eklişiyamıza baktıkça yürekler acır
Ah çektikçe ciğerler sancır
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Yola çıkarken azizi öptük⁷
Malımızı pazara acele döktük
Avucumuzu açtık gözleri örttük
Çoluğu çocuğu yollara döktük.

Aksaray'dan geldi bir çok araba
Başladı milletin işi haraba
Çok yardım ettiler garip olana
Yardım eyle Allah'ım
çeken koluna.

Yükledik milleti başladı göçü
Bozulmuş bağa dönmüş
Gelveri'nin içi
Çoklarının kayıp olmuş sandığı
göçü
Sen yardım et Allah'ım çeken
koluna.

Çok arabalar Adana'ya ulaştı
Bir yanısı da Ereğli'yi tuttu dolaştı
Bir çoğu da Mersin'e doğru yaklaştı
Felek arkamızdan geldi oklaştı.

Bugün adı Güzelyurt olan Gelveri

Vapora bindik hepimiz birden
Çok koyunlar ayırdık bizler sürüden
Karantina ettiler ölüm yüzünden
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Çeşme gibi akar gözler yaşları
Tellerde kestiler sakal saçları
Denize attılar çok kardaşları
Durmasın ağlasın gözün yaşları.

Kimi kaldı Pirea'da yerleşti
Bir yanısı da Selanik, Drama dolaştı
Bir çoğu da Dedeağaç'a eşleşti
Bizim de vapor Kavala'ya yaklaştı.

Vapor geldi Kavala'ya ulaştı
Korkmayın millet vatan yaklaştı
Hasret bir birine orda kavuştu
Yürekte ah çekerek orda ağlaştı.

Çırpıntı ovası birden kudurdu
Zevallî millet koyun gibi yürüdü
Doldu ehali tuz ovayı bürüdü
Bizim da kader burda mı verildi.

Çok şükür göründü çınar dağları
Sıtmadan eridi yürek yağları
Her sene ağlatır çok anaları
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Nihayet aradık o yurdu bulduk
Alleacel çadırlar kurduk
Aziz Grigoryos'a dovaya durduk
Çırpıntı ovasına mekânı kurduk.

Çırpıntı ovası oldu yurdumuz
Her sene artmakta bizim derdimiz
Doğru Yunanistan idi bizim arzumuz
Çok şükür nazil olduk bu vatana.

Hepimiz birlikte o yurda endik
Aziz lipsanosa yüzleri sürdük
Yedi sene zarfında çok kurban verdik
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Başladık çalışmaya hepimiz birden
Çok yiğitler ayırdık bizler sürüden
Her sene ölenimiz fazladır yüzden
Sen yardım et Allah çeken koluna.

Başladı kınılmaya evlerin taşları
Çok mendil islandı gözün yaşları
Toprağa gömdük çok kardaşları
Hale durmaz akar gözün yaşları.

Evler yapılmaya heman başladı
Sıtmanın dalak ciğer haşladı
Bir çoğu da köyü terk etmeye
başladı
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Çırpıntı ovası oldu kasaba
Ölen ehalimiz gelmez hesaba
Felek bizim için kalkmış acaba
Sen imdat et Allah'ım çeken koluna

Gencimiz kalmadı ehtiyar olduk
Sıtmanın dalaktan sarardık
solduk
Gül gibi benzimiz ayvaya döndük
Nahak yere bizler hep kurban olduk

Milletin benzi ayva sansı
Devrete kaçtı köyün yansı
Onlar da vatanın ana kuzusu
Ne kadar kaçsalar burdadır arzusu.

Evleri yaptırdık eyledik mekân
İki sene sonra hep olduk pişman
Var imiş hemşehriler bizleri düşman
Alelim kardaşlar biriniz kazman.

Çeşmeler yapıldı suyu akmadı
Döndü felek bize yüzünü bakmadı
Çok yuva bekledik Cıvci çıkmadı
Boş yuva beklemiş baykuşa döndük.

Borular döşendi suyu gelmedi
Analar kocayınca çocuğu emmedi
Doktorlar bu derdimizi bilmedi
Dermansız giden yiğide ağlarız.

Felek sallıyor her sene ferman
Her sene veririz kırk elli kurban
Bulmuyorlar düşdüğümüz derde
bir derman
Dermansız ölen yiğitler pek çoktur.

Enesi iğnesinden kalkmaz olmuş
kolumuz
Papazsız okundu bizim ölümüz
Öküz arabaları oldu salımız
Ölüm götürmeye kalmadı halimiz.

Diplomalı doktorlar buyurda etti
Günde için ölümler sıraya bitti
Yedi sene zarfında çok ocak söndü
Bostanı bozulmuş tarlaya döndü.

Atina gazetaları eyledi ilân
Kavala doktorları aldı bir hicran
Çırpıntı bürüdü birden satlıcan.
Ölen yiğitlere dayanmıyor can.

Var mı bizler gibi acıdan dolan
Kimsemiz yok imiş arayıp soran
Korkarım hepimiz oluruz kurban
Bir günde kalacak yurdumuz viran.

Mektebimiz yapıldı kaldı yansı
Çocukların benzi ayva sansı
Devrete kaçtı köyün yansı
Ciğerden mi çıkar yiğit acısı.

Çınarderesi'nin kara ağaçları
Her gün yüklenir sıtma ilaçları
Canavar çakal gibi çok kardaşları
Sen yardım eyle Allah çeken
koluna.

Evleri yaptırdık ovaya düzlere
Duymadık doktorların dediği
sözlere
Ağlamaktan kan doldu bakan
gözlere
Sızılar etti döğünen dizlere.

Memleket arzusu çok idi bizde
Tükendi dermanlar kalmadı özde
Çekildi kanımız tükendi göğde
Yaprağı sararmış dallare döndük.

Ağlamaktan karardı artık kalbimiz
Düşünün nereye varacak bizim
halimiz
Ne kadar bekleysek yoktur sonumuz
Ölürsek hepimiz şahittir canımız.

Vurdu felek hançer bizler dayandık
Çıkardık alları kara boyandık
Uykuya yattık yeni uyandık
Bu yer bize vatan olacak sandık.

Yüzlerce yiğidi gömdük bitirdik
Bohçaladık dertleri yüke getirdik
Ana kuzularını burda yitirdik
Meyvası kurumuş dallere döndük.

Çırpıntı ovası sıtma ocağı
Yiğitler meskânında damlar bıçağı
Yiğidi ölenlerin batar ocağı
Durmasın ağlasın ana kaçağı.

Gregoryos Theologos Kilisesi, Gelveri köyü merkez kilisesi.

Çok yiğitler öldü duldur gelinler
Belimizi büktü olan ölümler
Okuyan ağlasın yortu bilenler
Çiğerleri sızlasın gelip görenler.

Sen bizi acı Allah'ım gayrı
Yiğidi ölen gelinin yanyor bağı
Acı sen felek acı ağlıyor yavru
Acap bizim gibi olan da var mıdır?

Çok yiğitler ağladık bu yurtta bizler
Sıtmayınan dalaktan tükendi özler
Yiğit ağlamaktan görmüyör gözler
Çok nasihat virdiler duymadı bizler

Ehali içinde sıtmalı çoktur
Gelme doktor gelme çaresi yoktur
Ecelsiz ölen yiğitler çoktur
Ne kadar beklesen çaresi yoktur.

Anneme söyleyin malımı satsın
Ölüm saatinden beni kurtarsın
Nazlı nişanlımı kardaşım alsın
Benim arzulanm mahşere kalsın.

Çok evler vıran kaldı baykuş ötüyor
Ehalimiz hâle sıtma tutuyor
Yüzlerce millet toprakta yatıyor
Gittikçe köyümüzün derdi artıyor.

Hastahane kapıları çifte açılır
Hastası olana zehir saçılır
Ecel şerbeti orda içilir
Ana kuzusundan or seçilir.

Saat ikide hastane açılır
Nece yiğitlere kefin biçilir
Gelin güveyinden orda ayrılır
Ayrılık şerbeti birden içilir.

Epeyi boş kaldı köyün evleri
Gençlikte dul ettin çok gelinleri
Soldurdun koncaynan açan gülleri
Her sene ağlatıyon felek bizleri.

Felek, vurdun hançerini yıktın
çok evler,
Yaralandı fidanları açmıyor güller
Kırılan dallara konmaz bülbüller
Kurumuş koncası ağlıyor güller.

Stambol'da da da vardır vatan yavrusu,
Aziz Grigoryos'u görmek
onların arzusu
Onlar da bu memleketin
ana kuzusu
Çiğerden çıkmaz asla sızısı.

Bir çokları geldi ziyaret etti,
Kucakladı lipsanosu, azizi öptü
Haline göre bahşişler etti
Vatanı gezdi geriye gitti.

Stambol'daki hemşeriler düşünün
bizi
Arzu ederiz görmeyi hepimiz sizi
Hatire getirin sizler de bizi,
Köyünde kurban olan
hemşehrilerinizi.

Amerika'da vardır birçok yavrusu
Yok mu bizlerde memleket arzusu,
Burda ölenler de ana kuzusu,
Analar kayıp etmiş ağlar kuzusu.

Beyhude gitti emeklerimiz,
Asla unutulmaz cehtiklerimiz,
Davacı olur şehit kemiklerimiz
Kefinsiz gömüldü çok ölülerimiz.

Düştük bu yurda eyvah ne çare
Vurdu felek hançerini, çiğerler yare,
Bütün hasretler kaldı mahşere
Geydirdi millete boyunca kare

Arzu edenler gelir korur bizleri
Azize sürer gözü yüzleri
Kabul olur azize hep dualan
Acap bizim gibi olanlar da
var mı ola?

Görmeyen hemşireler gelsin
görsünler
Uğradığımız derde derman
versinler
Neler çekiyor millet burda
görsünler
Eklişiamıza da biraz yardım
etsinler.

Dağları devirdik bağa döndürdük
Kefinledik yiğitleri ahrete
gönderdik
Bu yurt bize Gelveri olur belledik
Ölecek zannederek umut eyledik.

Aziz Grigoryos'tan vaz geçmedik
Yapılan çeşmelerden su içmedik
Köyün iyisini biz seçemedik
Bostanı bozulmuş bağlara döndük.

Aziz lipsanosu burya getirdik
Bir olan derdimizi bine getirdik
bir çok milleti burda kırdık bitirdik
Anayı bubayı burda yitirdik.

Sıtmadan kesildi benzlerimiz
Mahşere kaldı arzulanmız
Kurban oldu burda yavrulanmız
Aklımızda geldikçe heman ağlarız.

Zehiri battık acıdan dolduk
Dini bir uğruna biz burda durduk
Azizin uğruna biz kurban olduk
Sıtmayınan dalaktan sarardık
solduk.

Tarlalar doldu mizardan gayrı
Yatıyor yavrular anadan ayrı
Yanıyor yiğidin gelinin bağı
Viran olmuş Gelveri köyüne bakın.

Felek tırpanını derin salladı
Genç ehtiyar demedi birden topladı
Bütün memleketi hançar sapladı
Genç ihtiyar demedi birden
topladı.

Satılcın oldu milletin çoğu
Kılıcı bilmez vannan yoğu
Götürüp keder babayı oğlu
Hayıra gelsin bu köyün sonu.

Atina'da Pirea'da çoğu da orda
Yemin etmen gelmeyin sizler
bu yu(r)da
Nereye yazdıysa nasibin orda
Aziz Grigoryos yatıyor o da burada.

Altmış hane Dedeagaç'na gittiler
Çokları da gelmeyi yemin ettiler
Bir yansı da Tevrat'ı mekân ettiler
Kimleri de Gelveri'ye kahir ettiler.

Kavala cıvanı Nea Karvali karyesi
Düştüğümüz yu(r)dun yoktur çaresi
Çaresi bulunmayan ölüm
mahallesi
Yavrular kayıp etmiş ağlar annesi.

Çok gelinler geyindi karalı yazma
İşlemiş oldu yüreğine kazma
Bu destanı çıkaran Çekmezsin
Kosma
Allah yardım etsin çeken koluna.

Şair'in destanı oku(yu)n dinleyn
Kusurum var ise siz af işleyin
Fakir koluna yardım eğleyin
Okurkan düşünün durmadan
ağlayın.

Şair Kosma A. Çekmezoğlu

"Mübadele Allah'ın belası bir şeydi"

Polikseni Katrançis'in anlattıkları. Atina

Mübadeleden iki yıl önceydi, Gelveri'ye İzmir yakınındaki Denizli ve Nazilli'den Rum göçmenleri gelmişti. Türkler tarafından sürgün edildiklerini, zamanla da Anadolu'nun tüm Rumlar'ının kovulacağını söylediler.⁸

1924 yılının Mayıs ayında köyümüzde Kastorya'dan ve Kozani'den muhacirler geldiler.⁹ Zavallılar bu uzun yolculuğun zorluklarından çok çekmişlerdi ve her gün aralarında birileri ölüyordu. Yeni yerlere intibak edememişlerdi. Yoksulları evlerimizde misafir ettik, yemek verdik; çünkü yerli Türkler onlara bakmadı. Daha sonra bizim bazı mahallelerimiz bütünüyle boşaltıldı, bizi başka evlere götürdüler ve oraya bu muhacirler yerleştirildi.

Bir gün Gelveri'ye, dediklerine göre Yunanistan'dan, bir Komisyon geldi.¹⁰ Bizden de birileri katıldı. Mübadele'yi tartışmaya gittiler. Öbür gün Türkler Komisyon'un kaldığı evi taşıdı. Komisyon üyeleri gelip isimlerimizi ve varımızı yoğunu kaydedtiler. Mübadele olacağını ve Yunanistan'a gideceğimizi söylediler. Korkmamamızı söyle-

diler. Taşınır mallarımızdan satılabileceklerimizi satmamızı, geri kalanlarını yanımıza almamızı söylediler. Köyümüzde "Türkleşmiş"¹¹ insanlar varsa onların da istiyorsa bizimle Yunanistan'a gelebileceklerini belirttiler. Ne yalan söyleyeyim, Yunanistan'a gideceğimi düşününce sevindim, çünkü Türkler toprak anlaşmazlıklar nedeniyle İlisu'da kocamı öldürmüşlerdi. Öteki hemşerilerim gideceklerine üzülmüş olabilirler.

Gregoryos Teologos kilisesinde son ayinimizi yaptık. Gregoryos Teologos'un kutsal naaşını, ikonaları ve kiliselerin şamdanlarını ve kandillerini sandıklara yerleştirdik. Eski olan ikonaları mezarlığa gömdük. Eşyamızı develere yükledik (ve Komite ile) Mersin'e gönderdik. Ağustos ayı köyü terkettiğimizde. Arabalara bindik ve Aksaray'a doğru yola koyulduk. Gelveri'nin Türkler'i ağlıyordu, gitmememizi rica ediyorlardı.

Yolda, Aksaray'a yönelirken arabamızın önüne Peristrema, Köstük ve Kızılkaya köylerinden gelen Türkler çıkıp bizi durdurdular.¹² Kocam onlara veresiye manifatura satarlardı ve bize borçları vardı. Hasattan sonra borçlarını ürün vererek öderlerdi. Ama gitmekte olan bizler buğdayı ne yapacaktık! Türkler çocuklarımızın ağızlarına peynir ve balı pidelerden kopardıkları

lokmalara sokup yalvanyorlardı:

– Yiğit ve bize helaldir deyin, diyorlardı, ne olur helaldir deyin. Vicdanlarında öksüzlerimin hakkını yedikleri yönünde bir yük kalsın istemiyorlardı. Ben çocuklarımıza verileri yemelerini ve "helaldir" demelerini söyledim. Türkler bu sözleri duyunca sevinç içinde bizlere sarılıp öpüyorlardı.

Aksaray'da bir gece burada kaldık. Öbür gün sabah hareket ettik ve akşama doğru Kürtören'e vardık.¹³ Orada konakladık. Yemek pişirdik, yemek yedik, arabacılara da yemek verdik ve yatıp uyuduk. Sabah Ereğli'ye doğru yola çıktık ve akşama doğru oraya vardık. O korkunç sığağa rağmen bizi hayvanlar gibi kapalı yük vagonlarına yüklediler ve hareket ettik. Yenice istasyonunda dışarı çıkıp temiz hava teneffüs ettik.

Yeniden vagonlara girip Mersin'e vardık. Yolda Türk çocukları vagonlara büyük taşlar atıyorlardı. İki ki vagonlar kapalıydı ve bir zarara uğramadık. Mersin'de ilk kez olarak bisiklet gördük ve bu araç bize çok tuhaf geldi. Bisiklete "cin arabası" diyorduk. Orada, vapurlar gelip bizi alana dek, hanlarda kaldık. Kimileri muhacir vapurlarıyla gittiler. Bazı aileler ayrı vapurlar kiraladılar.

Dört gün denizde yol aldık. Üç küçük çocuğumla vapurun güvertesinde bulunduğum bir gün, birden ambarın duman yükseldiğini gördük. Kazan çatlamıştı, dediklerine göre. Kadınlar çığlıklar atıyordu, çocuklar ağlıyordu. Kimileri dua ediyordu. O zaman yanışımda bulunan babama:

– Baba, çocukları denize atacağım ve arkalarından kendim de atlayacağım, dedim. Canlı yanacağımıza, boğulup martir (şehit, HM) olmamız daha iyidir. Çok şükür biri kazanın gediğini tikadı. O zaman, "yanımızda kutsal naaşını götürmekte olduğumuz Aziz Grigoryos Teologos bir mucize gerçekleştirdi" dedik.

Selanik'in Karaburnu'na varınca bizi karantinaya aldılar. Yaklaşık iki hafta tel örgüler arkasında kaldık, orada çadırlar kurduk. Günün birinde kamyonlar geldi ve bizi Selanik'in kıyısına götürdüler. Vapura girmek üzere sandallara bindiğimizde geceydi. Sandallar sallanıyor ve kadınlar çığlıklar

Nea Karvali'da (Yeni Gelveri) mahallenin fırını önünde kadınlar (1952)

atıyordu. Sandallar batar ve boğuluruz diye korkuyorduk. Oradan bizi Kavala'ya götürdüler.

Üç gün boyunca, Pire'de, bizim yerlerden, muhacir vapuru ile seyahat etmiş olanların, gelmelerini bekledik. Hepsisi kötü durumdaydı. Bitlenmişlerdi, zayıf düşmüşlerdi, kadın erkek hepsinin saçları tıraş edilmişti. Maymunlara benziyorlardı zavallılar. Üç gün sonra otomobiller geldi ve bizi, Kavala dışında Çınardere denen yere götürdüler.¹⁴ Oraya vardığımızda hepimiz dua ettik ve günlerce süren bir yolculuktan sonra nihayet ayağımızı toprak üzerinde bastığımız için Tanrı'ya şükrettik.

Dertlerimiz bitti sanıyorduk. Dört gün açıkta kaldık. Tann acımış olacak, hiç yağmur yağmadı. Sonra Belediye bize çadır dağıttı. Eylül'den Mayıs'a kadar orada kaldık. Çevre dikenli fundalıklarla doluydu. Çadırdan çadıra giderken giysilerimiz yırtılır paçavraya dönüşürdü. Her taraf ıssızdı. Ne bir köpek havlaması, ne bir horoz sesi. İnsanlar ise durmadan ölüyordu. Geceleri çakallar çadırlarımıza kadar inerdiler. Mezarları kazar, ölüleri yerlerdi. Mayıs ayında denize yakın bir yere indik, günümüzde Yeni Karvalı'nın bulunduğu yere.¹⁵ Orada iki yıl boyunca çadırlarda kaldık; "Yerleştirme"¹⁶ evler inşa edene kadar. Bu yeni yerimiz eskisinden de kötüydü.

Her gün sıtmadan beş altı kişi ölüyordu. Ölenler özellikle gençler ve hamile kadınlardı. Ah! Çok çektik. Mübadele Allah'ın belası bir şeydi. Türkler'den kurtulduğumuza sevinirken daha kötü günler yaşadık.

28.1.1954

"... Yunanistan'da geldik ve mutsuz olduk"

Neon Iraklion'dan Sokratis Lukidis'in anlattıkları.

Bir yıl kadar önce, 1923'ün Eylül'ünden beri, mübadelenin yapılacağı ve Yunanistan'a gideceğimiz etrafa yayılmıştı. O zaman Türkler'in gebette olan Gelverliler'in bağlarına el koyduklarını hatırlarım; ben de o zaman açık arttırmada bir miktar üzüm almıştım.

Pazar günü ayın sonrasında kilisenin önünde halk.

İlk elde kiliselerin kiratılmış olması kuşkusuz dinsel bir eğilimin kanıtıdır. Ama bu davranış aynı zamanda eski bir ilişkinin süregeleninde olduğunu da göstermektedir. Kilisenin işlevi yalnız simgesel değildi. Kilise ve özellikle kilisenin avlusu, pazar günleri ayından sonra cemaat başkanının yönetiminde, cemaati ve toplumu ilgilendiren konuların konuşulduğu yerdi.

"Ana" Yunanistan'a geleceğimiz için çoğumuz sevinmiştik; anlayacağınız o zamanlar gençtik... Ama daha yaşlı olanlardan bazıları gitmek istemiyorlardı, kalmayı yeğliyorlardı. Yayılan şayialar, gideceğimiz yerlerde tazminat alacağımız, hatta bu alacağımızın geride bırakacağımız malların değerinin üstünde olacağı yönündeydi. Mübadeleden üç ya da dört ay önce -tam olarak hatırlamıyorum- Yunanistan'dan bir Komisyon geldi ve Niğde'ye yerleşti. Gelverliler'den oluşan bir kurul da olup bitecekleri konuşmak üzere oraya gitti. O zaman Gelveri'de bir Değerlendirme Komisyonu oluşturuldu ve evlerin ve taşınmaz malların dökümü çıkarıldı. (Bu veriler KAM'ne vermiş olduğum köyümüzün kayıtları içinde bulunabilir) Değerlendirme Komitesi esnaftan, halktan in-

sanlardan (çömlekçi, bakkal, demirci gibi) ve köyün ileri gelenlerinden oluştu. Malların kaydı yörelere göre değerlendirildi. Örneğin Gerdiç bağları yöresinde ya da Göller tarlaları denen yerde hem yoksulların, hem de zenginlerin toprakları vardı; Komisyon "şu kadar dönümün var, şu kadardan, şu kadar lira eder" derlerdi. Sahiplerine bir tezkere verirdiler ve buna göre tazminatlarını alacaklardı. Böylece ne yoksullar haksızlığa uğradı, ne de zenginler kayırlmış oldu.

Bu arada, mübadeleden iki ay önce Yunanistan'dan, Kozani yörelerinden göçmenlerin gelmekte olduğunu duyduk. Hemen bir komisyon oluşturuldu, Aksaray yetkililerine gidildi ve göçmenlerin vanaşlarının birkaç gün önceden haber verilmesi rica edildi. Komisyon toplantısında köyün bir Rum ma-

hallesinin (biraz kenar bir yerde olan Hoyalar yöresinde) evlerini boşaltmaya ve sakinlerini başka Rum evlerine yerleştirmeye karar verdi. Bu, Türk göçmenlerinin bir mahallede yerleşmeleri ve Rumlar'la kanşıklık olmaması için yapıldı. Komisyon kendi inisiyatifi ile ve Türk yetkililerce baskı görmeden, Türk göçmenler için günde bir kez yemek sunmaya karar verdi; ekmeğe de veriliyordu. Yerli Türkler kıskandı, onlar da yemek sunmaya başladılar.

Ancak onlar yoksuldu ve sundukları yemek de yoksuldu; ne tereyağ katabiliyorlardı, ne de et. Bundan dolayı göçmenlerin gücüne gitti, (Türk yerlilerle aralan açıldı. Türk komitesinin başkanı Musa Efendi Odabaşoğlu'nu boğmaya kalkıştılar. Polis elebaşısını tutukladı, biz aracı olduk ve serbest bırakıldılar.

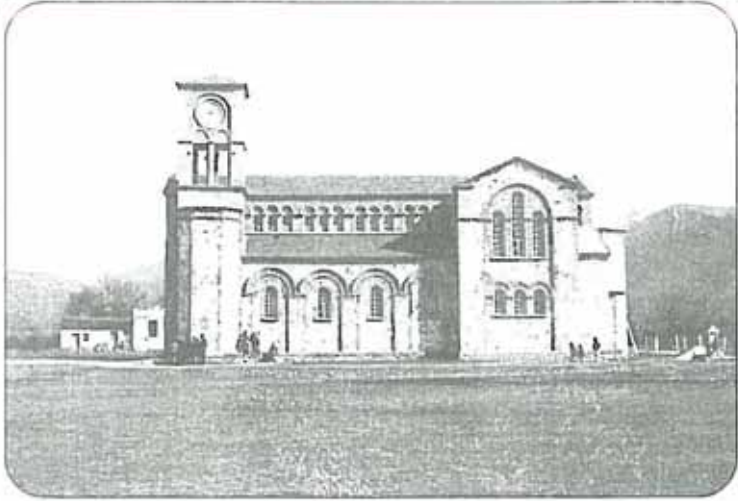
Artık 1924'ün Ağustos'u yaklaşmıştı ve bizim hareket günleri yaklaşıyordu. Komisyon köyün gençlerini kilise eşyalarını hazırlamak üzere yardıma çağırdı. Gençlerin arasında ben de vardım. Kiliselerin avizelerini, kandillerini, ikonaları indirdik. Aya Grigoryos'un kubbesinden okkalar ağırlığının demir haçı indirdik. Bütün bunları, kutsal kadehleri, İnciller'i ve kilisenin kitaplarını ve Aziz Grigoryos Teolo-

gos'un kutsal naaşını elliye yakın sandığın içine yerleştirdik; her kasa 50-120 okka kadardı. Arabalara ve develere yükledik. Her birimiz hayvanlarını ve taşınır mallarını satmaya başladı.

Köylüler grup grup çıkıp gitmeye başladı. Yerel komisyonumuz emirle önce köyün yoksullarının gitmelerini istedi. Bunun nedeni yolculuk ücretlerinin yükselip bu durumun yoksulların aleyhine oluşmaması içindi. Mübade-

le Komisyonu yoksulların taşınması için yardımda bulunmak istedi. Ama Gelveri'nin Rum cemaati meclisi para almayı reddetti. Yunanistan devlet bütçesine yük olmak istemedi. Gelveri'nin ve etraf köylerin Türkleri, Mersin'e doğru giderken her geçtiğimiz yerden bizi yolcu ettiler. Kimileri Aksaray-Ereğli, kimileri Niğde-Ulukışla yolundan gittiler. Türkler susuzluğumuzu gidermek için bize ayrı sunarlardı; dostlarımız bizi kucaklıyordu. Ağlıyorlardı ve "Neden gidiyorsunuz? Bugüne kadar kardeş kardeş birlikte yaşıyorduk?" diyorlardı. Aksaray-Ereğli arasında arabalarla aile olarak bir arada giderken hızla bize doğru atını süren birini gördük.

Gelveri'nin muhtar amcam Nikos Laskidis'e borcu olan Aksaray köyünden bir Türk'tü bu. Ama parası yetmedi. O zaman amcama "Geril kalanını Yunanistan'a göndereceğim" der. Amcam "Helal olsun! İstemiyorum" diye cevap verir. Türk'ün içi rahat etti. Türkler "helal"e çok önem verirler. Helal olmazsa öteki dünyada alacaklıların onları kovalayacağına ve rahat yüzü görmeyeceklerine inanırlar. Bundan dolayı Gelveri'den ayrılanlarımız günler yaklaştıkça gelip eski borçlarını,

Yeni Karvalı'da bir fabrikadan bozma Eski Kilise (1950)

Yeni Karvalı'da Yeni Kilise (1950)

Nea Karvali'da genç kızlar "cıhades" (cıha) denen Gelveri giysileriyle (1952)

hatta dedelerinin ve dedelerinin babalarının bile borçlarını öderferdi.

Ereğli'de birbirimizin üstüne istif edilmiş halde yük vagonlarına bindik ve Mersin'e doğru yol aldık. Tarsus'a yaklaşırken Türk çocukları treni taşta tuttular. Mersin'den halk grup grup Yunanistan'a doğru yola çıkıyordu; kimileri Mübadele gemileriyle parasız, kimileri ise para karşılığında yabancı gemilerle. Gelverililer'in çoğu Türk "Rize" gemisiyle gittiler; kilisenin eşyası da bu gemiye yüklendi. (Yükleme taşaronluğunu ben üstlenmiştim, ama ben bir İtalyan vapurla gittim.)

Sonradan duyduğuma göre, yolda Türk vapurunun kazanı çatlamış ve az kalsın batacakmış. Bir gemici, hayatını tehlikeye atarak kazan dairesine girip tamir etmiş kazanı. O zaman Türk kaptan "Sizin Aziz kurtardı bizi (Grigoryos Teologos'un kutsal naaşı). Biz bir mucize kurtardı" demiş.

Mübadele ile Yunanistan'a gelmeden, İstanbul'dan gelmiş olan ve Atina'da bulunan Gelverililer, yerleşme işi için bir komisyon oluşturmuşlardı. Bu komisyon Yunanistan'ın çeşitli yerlerini dolaşip muhacirlere ayrılan yerleri görmüşler ve Kavala'nın on kilometre doğusunda bir yöre seçmişlerdi. Burası bir zamanlar Şişmanoğlu'nun (aynı ismi taşıyan sanatoryumu başış olarak kişinin) çiftliği idi. Bu toprakların 1/5'ini Tarım Bakanlığı'na, 4/5'ini ise Anadolu içlerinden gelen muhacirlere hibe etmişti.

Çınardere denen bu yöre, 1500 metre yüksekliği olan Gelveri ikliminden bütünüyle farklı bir iklime sahipti. Millet birden dağdan kendini bataklıkta buldu. Yağmur ve don altında üç yıl çadırlarda yaşadılar. Yer yürümeye elverişli değildi, bataktı; çadırdan çadıra gitmek için fundalıklarda elbiselerin yırtılırdı. Herkes yüksek ateşle hasta olmuş yataklara serilmişti. Üç yıl içinde o cehenneme yerleşmiş olan iki bin kişinin bini öldü. Bir iki ölüsü olmayan aile kalmadı. Geceleri çakallar inerdı; ulumalarını duyardık, toprağı kazıp ölüleri açarlardı. Umutsuzluğa düşmüştü herkes. Kimileri Çırpıntı denen, daha alçak bir yöreye, Kavala-Hrisupolis şosesine indiler; 50-60 alle Dedeagaç'ın Avas köyüne gittiler.

1926 yılında ilk konak yerimizde Nea Karvali (Yeni Gelveri) köyünün temel atıldı. Yavaş yavaş işler yoluna girmeye başladı. Çorak yer yeşillenemeye başladı. Dikilmiş olan ağaçlar büyüdü. Başka yerlere gitmiş olan aileler geri geldi. Nea Karvali güzel bir köy oldu.

Biz Gelverililer için mübadele bir yıkımdı. Yunanistan'a geldik ve mutsuz olduk. Memleketimizde Türkler'le iyi yaşadık; iyi insandılar. Ama Anadolu'nun öteki yerlerinde Türkler Yunanlar'a eziyet ederlerdi. Bundan dolayı mübadelenin olması iyi oldu; Türkler'in elinden kurtuldular.

25.3.1954

"Tren mi yol alıyor, yoksa evler mi?"

Prodromos Petridis'in anlattıkları, Kaisareiane

Mübadele günlerinde Aksaray'daydım. Gelveri'nin cemaat heyeti ile kilisenin ve gideceklerin eşyasını taşımak için bir anlaşma yaptım. Buna göre Ereğli'ye kadar okka başına on kuruş alacaktım. Aksaray yakınlarındaki Türk köylerinden yetmiş deve buldum; ayrıca otuz da araba. Halkın eşyasını develere yükledik; yanlarına ikişer kişi de yükledik. Her arabada beşer kişinin yanında 25-30 okka da (paket halinde) eşya yüklenmişti. Kilisenin eşyası kırk beş sandıktı.

Ereğli'de trene binip Mersin'e yollandık. Kimileri Ereğli'den trenle İstanbul'a gittiler. Orada akrabaları vardı; akrabaları onları yanlarına almayı gözettiler. İstanbul'a gideceklerin isimlerini gösteren bir liste gelmişti. Kadınlar treni yadırgadılar. Tren hareket edince "Tren mi yol alıyor, yoksa evler mi?" diye soruyorlardı. Yenice'de inip tren değiştirdik. Gelip Adana treni aldı bizi. Orada Türk mütecciler bazı şeylerimizi çaldılar. Mersin'de Satırın Hanı'nda kaldık; burası denize yakın iki yüz, üç yüz odalık koca bir handı. Orada bir ay kaldık.

Bir Türk vapuru ile gittik. Selanik'ten Türk göçmen getirmişti ve bizi de alıp götürdü. Biz Gelverililer, bu bizim grup yani, beş yüz kişiydik. Bizden beş yüz ilra navlun aldılar. Vapurda başka yerlerden kimseler de vardı.

Yolda, Skiros Adası'nın açıklarında, vapurun kazanı patladı. Kıyamet koptu. Herkes bağınıyordu. Döşemeye kapınıp bizi kurtarması için dua edip Tanrı'ya yalvarmaya başladık. Vapur yönetimsiz kaldı. Milletün binmesi için sandallar denize indirildi. Bir tayfa bir odun ile tıkadı. Vapur deniz suyu ile ikmalini yaptı ve yoluna devam etti. Yanımızda Aziz Grigoryos Teologos'un kutsal naaşı da vardı. Oydu bizi kurtaran.

Mersin'den Selanik'in Karaburnu'na kadar dört günde gittik. Karaburnu'nda on altı gün karantinada kaldık. Çadırlarda yaşadık. Oradan kamyonlarla Selanik'e gittik. Selanik'ten vapurla Kavala'ya.

12.12.1958

1926'da kısıtılan Yeni Karvalı'da köyün yönetim merkezi.

Bu yazının giriş bölümünde, Kosmas Çekmezoğlu'nun destanını, Nüfus Mübadelesi konusunda tarihsel bir kaynak saydığımız için yayınladığımızı belirtmiş, Mübadele¹⁷ konusunun tarih yazımında nasıl yansıtıldığına, bu konudaki araştırma gereksinmelerine ve eldeki kaynaklara değinileceğini yazmıştık.

Önce Tarihsel Olayın Yazıcılığını ele alalım¹⁸

En başta uluslararası ilişkiler uzmanları ve daha sonra tarihçiler Nüfus Mübadelesi'ni doğuran işlevleri ve bu kararı doğuran nedenleri açıklamaya çalıştılar. Türkiye ve Yunanistan arasındaki bu zorunlu güç olayının yasal, diplomatik ve toplumbilimsel nedenleri ve sonuçları belli bir dereceye kadar ortaya çıkarılmakla birlikte, bu konudaki tarihsel araştırmalar geri kalmıştır.

Mübadele olayını ele alan tarihsel çalışmaların ve tarihsel olayın yazıcılığının yokluğuna ya da sayıca sınırlılığına karşın, kişisel anılar içinden toplu bir belleği saptamayı amaçlayan anlatılar çoktur. Kitlelerin yaşadıkları topraklarından sürülmeleri,

yollara düşmeleri, insanların bu dramatik tecrübeleri, bir halkın yaşamında dönüm noktası oluşturan bu tarihsel gelişmeler, mübadele olayını ve daha genel olarak Anadolu Yıkımı'nı¹⁹ tarihsel yazım açısından özel bir konuma getirmiştir. Konu, bir yanda duygusal ve ideolojik açıdan

oldukça "sıcak" ve yüklü bir görünüm edinirken, öte yanda bu toplumsal şokların ortaya çıkardıkları mitoslar (öyküler, inançlar vb.) ele alınmamıştır.

Mübadele'yi, Tarihsel Olayın kendisini gündeme getirmenin ve bu konudaki çeşitli araştırma gereksinmelerini ortaya koymanın zamanı gelmiştir. Bilindiği gibi, (ontolojik olarak) tarih başkadır, kaçınılmaz olarak içerdiği ideolojik işlevleriyle tarih yazıcılığı başkadır; ve en nihayet tarihin ideolojik nedenler için kullanılması da bambaşkadır. Bu mübadele ve göç olayı konusu gündeme geldiğinde bu üç ayrı kategori birbirine karıştırılmakta ve, bize göre "sahte problemler" anlamını taşıyan, metodolojik problemler oluşturulmaktadır.

Bugüne dek sık sık mübadele edilmiş nüfus ile ilgili gerçek sayıların ortaya çıkmasının gerekliliği ve göçmenlerin dile getirdikleri ve "biz memlekette iken..." diye nelere sahip olduklarını sayıp döktüklerinin gerçeklik derecesinin -Yunanistan'da yaşayanların bir türlü kabul etmek is-

Yeni Karvalı'daki okul (1952)

temedikleri anlatılardır bunlar-maddi delillerle ortaya konmalıdır. Bundan başka "yurttan ayrılma" olayının kendisi ve bu yolda kullanılan yöntemlerin, göç ettirilenlerin yeni yurtlarında yerleşmeleri ve yeni koşulların sağlanması koşullarının da kayda geçmesi gerekmektedir.

"Destan"ın ve üç anının yayımı ile bu son gereksinmeye karkıda bulunmak istedik. Büyük sayıda başka doküman arasından seçtiğimiz bu örneklerle, geleneksel yazılı tarihsel kaynaklardan farklı bir yoldan, Mübadele ile ilgili tarih araştırmaları konusunda kimi yeni olanaklara, "sözlü tarihe" işaret etmek istedik.

KAM araştırmacılarının 1930-1970 yıllarında topladığı bilgi bu tür malzemedir. Mübadele ile ilgili bu bilgiler konuyu işlemek için elimizde bulunan çok önemli bir kaynaktır. "Eksodus"un ikinci cildi²⁰ bunu kanıtlamaktadır. Her yerleşme bölgesindeki göçmenlerin kişisel anıları aracılığıyla olaylar sergilenmekte ve Göç'ün tarihsel panoraması ortaya çıkmaktadır: zoraki göç haberinin et-

rafa yayılması, göçün hazırlığı, nüfusun isim listelerinin oluşması, taşınır ve taşınmaz malların kaydı, Yunanistan'dan gelen Türk göçmenlerle ilk temas, kilise eşyasının ve cemaatin kutsal emanetlerin toplanması, yoksulların göç edebilmesi için cemaat içinde para toplanması, İstanbullu dernek ve kurumların yardımları, kilisedeki son ayinler, köylülerin vedalaşması, ilk kez görecekları denize doğru yol alma, Ulukışla'da durak ve tren binme, gemiye binmeyi beklerken Mersin'deki zorluklar, deniz yolculuğu ve serüveni ve en nihayet en büyük serüven, yani Yunan toplumu gerçeğini tanıma. Belki de bu sözlü kaynak, "gerçek"

Yeni Karvahi'deki ilkokuldan Yönetim karıdı ve öğretmenleri (1952)

tarihe varmamızı ve olayların yazımını olanaklı kılacak, göç olayı sırasında olup bitenlere, göçmenlerin yeni yurtlarına yerleşmeleriyle ilgili durumlara erişmemizi sağlayacak ve "yazılı kaynak"ların da güvenilirliğini kanıtlayacak tek kaynaktır.²¹

Bu sözlü kaynakların kullanılmıyor olması kaynağın türünden dolayıdır. Kimi tarihçilerin anlayışına göre kaynakların "yazılı kanıt" konumunda bulunmaması, bu kaynağın ilke olarak kuşku ile karşılanmasına neden olmaktadır. Bir ek neden daha anımsatılabilir: "biz" tarihçilerin, sözlü tarihi ne tür bir metodoloji ile yorumlayacağımızı bilmememiz, bu mekanizmaya alışmamış olmamız.

Gerek sözlü anılar/kaynaklar, gerekse Kapadokyalı göçmenlerin 1925 sonrası el yazmaları (ister bunlar kendi girişimleriyle yazılmış olsunlar, is-

Yeni Karvahi'da yım öğren kadınlar (1952)

ter KAM çalışmaları olarak gerçekleştirmiş olsun), özellikle duygusal yönlerinin ağırlığından dolayı, Yunanistan'a yerleşen Anadolu'lu bu insanların psikolojik dünyalarını ortaya seren kaynaklardır. Bu psikolojik ortamı hiçbir resmi kaynak ve doküman ortaya koyamaz. Anılar içinden sergilenen anlayışların ve yorumların yapısı, kaynağın (yani kişilerin) inanç yapısının karşılığı olması doğaldır ve onu yansıtmaları doğaldır. Ortaya çıkan anlayış doğal olarak sorulan sorularla da ilişkili olmakla birlikte

doğrudan sorularla ilişkili değildir.²² Şifresinin çözülmesi ve bir araştırma malzemesine dönüşmesi için belli bir işlemden geçirilmelidir. Örnek olarak eldeki mitoslar ve anlatılar, mevcut mitoslardan kurtulmanın anahtarını da sağlamaktadırlar. Bu kaynaklar, mitosların oluşması, simgelerin ve ideolojik yaklaşımların kullanımını, acı olayların baskısı altında belleğin değişmesi ve aldatıcı olması gibi konuların incelenmesinde kullanılabilir. Bu stereotiplerin, biçimsel yaklaşımların neden benimsendiği ya

da reddedildiği ve neden kritik bir tutumun tercih edilmediği de böyle bir çalışmanın içinden ortaya çıkabilir. Kapadokya, ama daha genel olarak Anadolu gerçeğinin ve tarihinin mitoslara bürünmesine ve mübadele gücünü bilfiil yaşayan ya da göçmen kabul eden halklar üzerinde bıraktığı ağır ideolojik etkilerine karşı sınırlı ancak böyle karşı çıkılabilir. Mitoslar ve simgeler, tarihsel bir yorum oluşturabilmek için, anlamları ortaya çıkarılmalı ve tarihsel olaylarla ilişkili kılınmalıdır.

NOTLAR

Metindeki fotoğraflar Küçükasya Araştırmaları Merkezi'nindir. Çoğu *Refugee Greece* adlı albüme yayınlanmıştır (Bu albümü yayına hazırlayan Y. Yannakopoulos, Athens, 1992.)

- 1 KAM'nin Gelveri ile ilgili arşiv malzemesi 1.732 sayfadır; baş: *Ho Teleutalos Hellenismos Tes Mikras Asias, Ekthesi tou Ergou tou Kentrou Mikraslatikon Spoudon (1930-1973)*, Katalogos (Küçükasya'da Son Helenizm, KAM'nin Çalışmalarının Sergilenmesi), Katalog, Atina, 1974, s. 160. KAM'nda Gelveri Ortodoks cemaatinin, Yunanca dilinde iki cemaat defteri de bulunmaktadır. Birincisi 1903-1924 tapu defteridir. İkincisinde terk edilmiş olan servetin alın Türk lirası olarak değerleri kaydedilmiştir (15 Ağustos 1924). Bu defterlerin ayrıntıları için bak: Matoula Kourouppou, "KAM'nin Yunanca Defterleri", KAM Bülteni, 2 (1980), s. 228-229 ve 231, (Yunanca). Daha eski, Gelveri Ortodoksları ile ilgili başka bir cemaat defteri Karamanlica'dır. Bunda 1857-1871 yıllarıyla ilgili bağışlar, miraslar, satış kontratları ve cemaat meclisinin toplantı tutanakları bulunmaktadır. Dökümü için bak: Evangelia Balta, "KAM'nin Karamanlica Defterleri", KAM Bülteni 7 (1988-1989), s. 209-210, (Yunanca).
- 2 Gelveri, Karvalı ya da eskiden Nazianzos. Bugün bu yerleşim yerinin adı Güzel yurt'tur. 1924 yılında Gelveri'de Rum Ortodokslar ve Türkler yaşandı; 556 Rum aile, 250'ye yakın Türk vardı. Gelveri, Aksaray kaymakamlığına, Niğde mutasarrıflığına ve Konya Valiliğine bağlıydı. Kilise olarak Konya mitropoliğine bağlıydı.
- 3 Kitapçıkta toplam üç şiir bulunmaktadır. 16 dörtbüklük olan ikincisi Yunanca'dır. Bu şiirdeki Yunanca söz dizimi ve benzetmelere yerleştirildiğinde kullanılan kimi Türkçe sözcükler ve Türkçe'yi andıran söz dizimini, bu dizelerin önce Türkçe olarak yazıldıklarını ve sonra Yunanca'ya çevrilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kitapçıkta en son olarak, "Gölüğü" başlığını taşıyan onsekiz dörtbüklük Karamanlica bir şiir bulunmaktadır. Burada birinci şiir verilmektedir.

- 4 *He Eksodos, Martyries apo tis eparkhies tes Kentrikes kal Notias Mikrasias (Eksodus, Küçükasya'nın Orta ve Güney Eyaletlerinden Anılar)*, II. cilt, Yayınlayan: P. Kitromilides - G. Mourellos, Atina, 1982, s. 9-15.
- 5 Çınardere'si, Kavala'dan dokuz kilometre uzaklıkta Ksanti (İskeçe) yolu üstünde bulunan ve Gelverili göçmenlerin yerleştiği yöredir. Çarpıtı adıyla da bilinir.
- 6 Pevra, Aksaray'a doğru giderken Gelveri'nin görüldüğü son yöredir.
- 7 Öpülen, Aziz Grigoryos'un "İpsanos"u, yani kutsal naaşıydı.
- 8 Burada "Rum" olarak geçen sözcük, özgün metinde "Hellen"dir. Anlatılan olaylar Yunan ordusunun Anadolu'daki hareketi süresinde yer almıştır.
- 9 Kastorya ve Kozani, Yunanistan'ın Makedonya yöresinin batısındaki iki kenttir. Gelveri'ye gelen Türk göçmenlerin çoğu Kozani'den, Yanya'dan ve Kastorya'dandı. "Çoğu Türkçe bile bilmezdi. Parasız, yoksul, birden kendilerini yabancı bir çevre içinde buldular. Nasıl davranacaklarına, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Sık sık ismink ya da yemek pişirmek için içinde barındıkları evlerin pancurlarını ve kapılarını yakıyorlardı. Çoğu tütün üreticisiydi. Yeni yurtlarında da aynı işi yapmaya kalkıştılar; bağları söküp tütün elmeğe başladılar". Bah Helene S. Karatza, *He Kappadokia: Aksaray-Gelveri yöresinde son Yunanlılar*, Atina, 1985, s. 307. Mübadele sonucunda Türkler'in geldikleri ve yerleştikleri yerler konusunda bak: Kemal Ali, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul, 1995, s. 176.
- 10 Muhtelit Mübadele Komisyonu'na bağlı Ara Komisyon Başkanı Danimarkalı W. Silben, Yunanlı temsilcisi İkenofon Mandanakes (arşivi KAM'dedir), Türk temsilcisi ise Abdurrahman Bey'di.
- 11 Türkleşmek burada Müslüman olmak anlamındadır.
- 12 Peristrema'nın bugünkü adı Belisıtma'dır. Köstük'ün yeni adı saptanamadı. Kızılkaya

günümüzde aynı adı taşımaktadır.

- 13 Aksaray yönünde, Gelveri'nin 14 kilometre kuzeybatısında bir yöre.
- 14 Çınardere'ye, Çekmezoğlu'nun destanında da rastlanır.
- 15 Yeni Karvalı, Gelverili göçmenlerin Kavala kentinin sekiz kilometre doğusunda kurduğu köydür. Bugün burası canlı ve gelişen bir kasabadır.
- 16 "Yerleştirme" (Yunanca Epokismos) göçmenlere mesken sağlamak amacıyla kurulan, Yunan Devletine bağlı ve taşeron olarak çalışan bir kurumdu.
- 17 Konuya girerken Mübadele'nin anlamının anımsatılmasında yarar vardır: bu gelişme Orta Anadolu halklarının atalarının topraklarından ayrıma ve yeni bir vatana ve toplumsal konuma yönelme girişimidir.
- 18 Aşağıda yazık olanlar, KAM'nin Anadolu Savaşı yuğunun yetmişinci yılı konulu bir kongresinde sunulan bir bildiridir. Bak: Matoula Kourouppou Evangelia Balta, "Kapadokya'da mübadeleye tabi tutulanlarla ilgili kaynaklar; genel bir değerlendirme gereksinimi", KAM Bülteni 9, (1992), s. 15-28.
- 19 Türkiye'de "İstiklal Savaşı" olarak bilinen Anadolu'daki Türk-Yunan Savaşı ve sonraki gelişmeler, Yunanistan'da "Küçükasya Yelimi" olarak anılır.
- 20 Bkz. 4. dipnot
- 21 Örnek olsun diye, bir karşılaştırma olanaklı olarak Mandanakes arşivini gösterebiliriz. Niğde'deki Muhtelit Komisyon'un üyesi olan kişi, resmi raporlarında Niğde, Kayseri ve Aksaray yörelerindeki nüfus mübadelesi sırasındaki yerleşim yörelerindeki mesken boşaltılma sırasını göstermiş, nüfusu sayılarıyla belirtmiş vb. (bu arşiv KAM'de bulunmaktadır).
- 22 KAM'nde toplanan malzeme, önceden oluşturulmuş olan sorulara göre toplanmıştır. Bak: Melpo Merlier, *Tu Archelo tes Mikraslatikes Laografias, Pos Idrytheke, pos ergateke* (Küçükasya Halkbilim Arşivi, Nasıl kuruldu, nasıl çalıştı), Atina, 1948.